

УДК [391.985:72.012](477)

DOI: 10.30838/J.BPSACEA.2312.261218.102.455

ЕЛЕМЕНТИ НАРОДНОЇ ЗВИЧАЄВОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ АРХІТЕКТУРНІЙ КОМПОЗИЦІЇ

РОЩИНА Ю. М., канд. держ. упр.

Кафедра українознавства, Державний вищий навчальний заклад «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури», вул. Чернишевського 24-а, 49600, Дніпро, Україна, тел. +38(0562) 46-94-98, e-mail: yulia_cherednyk@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-7502-4347

Анотація. Постановка проблеми. Народні звичаї – це відображення сакральної складової українського народу. Тому духовні цінності, сформовані протягом тривалого історичного періоду, відіграють важливу роль у відродженні національної культури та духовності. Здавна народні звичаї українців утілювалися в архітектурній композиції житла, внутрішнє й зовнішнє оздоблення якого відповідало законам Усесвіту. Символіка орнаментів, намальованих на зовнішніх і внутрішніх стінах української хати, сформована за впливу як поганських, так і християнських традицій. Саме це дає можливість глибше зрозуміти внутрішній світ наших предків. **Аналіз публікацій.** Дослідженню українських народних звичаїв присвячено низку наукових праць. З описом традицій і звичаїв нашого народу знайомимось у працях О. Воропая, Ф. Вовка, В. Скуратівського, Г. Лозко. Цікаві народнозвичаєві розвідки представників діаспори. Проте, на нашу думку, більш детального дослідження потребує саме сакральний аспект обраної теми. **Мета статті** – проаналізувати елементи народної звичаєвості в архітектурній композиції житла українців. **Висновки.** Українські народні звичаї, уособлені в елементах архітектурної композиції, відкривають шлях до розуміння внутрішнього світу наших предків, їх світогляду й зв'язків зі світовими традиціями. Орнаменти, відтворені на розписах українських хат і вишивці рушників, – це знакова система, за допомогою якої передано настанови для прийдешніх поколінь. Тому важливо розуміти, що протягом тривалого історичного періоду український народ писав власну історію та філософію, розуміння якої дає можливість відтворити його кращі традиції.

Ключові слова: орнаменталістика української хати; рушник; знакова система

ЭЛЕМЕНТЫ НАРОДНОЙ ТРАДИЦИИ В УКРАИНСКОЙ АРХИТЕКТУРНОЙ КОМПОЗИЦИИ

РОЩИНА Ю. Н., канд. гос. упр.

Кафедра украиноведения, Государственное высшее учебное заведение «Приднiproвская академия строительства и архитектуры», ул. Чернышевского 24-а, 49600, Днипро, Украина, тел. +38(0562) 46-94-98, e-mail: yulia_cherednyk@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-7502-4347

Аннотация. Постановка проблемы. Народные традиции – это отражение сакральной составляющей украинского народа. Поэтому духовные ценности, сформированные на протяжении длительного исторического периода, имеют большое значение в возрождении национальной культуры и духовности. Издавна народные традиции украинцев воплощались в архитектурную композицию жилища, внутреннее и внешнее украшение которого соответствовало законам Вселенной. **Анализ публикаций.** Исследованию украинских народных традиций посвящен ряд научных работ. С описанием традиций и обрядов украинского народа можно ознакомиться в произведениях А. Воропая, В. Вовка, В. Скуративского, Г. Лозко. Интересны народоведческие работы представителей диаспоры. Однако мы считаем, что более детального исследования требует именно сакральная сторона данной темы. **Цель статьи** – проанализировать элементы народных традиций в архитектурной композиции жилища украинцев. **Выводы.** Украинские народные традиции, представленные в элементах архитектурной композиции, дают возможность понять внутренний мир наших предков, их мировоззрение в связи с мировыми традициями. Орнаменты, представленные в росписях жилищ и вышивке рушников, – это знаковая система, с помощью которой передаются наставления для будущих поколений. Поэтому важно понимать, что на протяжении длительного исторического периода украинский народ писал собственную историю и философию, понимание которой способствует воссозданию его лучших традиций.

Ключевые слова: орнаменталістика українського жилища; рушник; знакова система

ELEMENTS OF FOLK CUSTOMS IN THE UKRAINIANS ARCHITECTURAL COMPOSITION

ROSHCHINA Y. M., Ph.D.

Department of Ukrainian Studies, State Higher Educational Establishment “Prydniprovska Academy of Civil Engineering and Architecture”, 24-A, Chernyshevskogo str., 49600, Dnipro, Ukraine, phone: +38(0562) 46-94-98, e-mail: yulia_cherednyk@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-7502-4347

Summary. Setting the problem. Folk customs are a reflection of the sacred component of the Ukrainian people. Therefore, the spiritual values being formed during the long historical period play an important role in the revival of national culture and spirituality. From ancient times, the folk customs of Ukrainians were embodied in the architectural composition of the houses, the interior and exterior of which was in accordance with the laws of the Universe. The symbols of the ornaments painted on the outer and inner walls of a Ukrainian house are created under the influence of both pagan and Christian traditions. This allows understanding deeper the inner world of our ancestors. **Analysis of publications.** A number of scientific works deals with the study of Ukrainian folk customs. The description of the traditions and customs of our people, we find in the works of O. Voropai, F. Vovk, V. Skurativskyi, G. Lozko. The folk customs investigations made by the diaspora representatives are interesting. However, in our opinion, the sacred aspect of the chosen theme needs to be studied more detailed. **The aim of the article** is to analyze the elements of the folk customs in the architectural composition of Ukrainian houses. **Conclusions.** The Ukrainian folk customs, embodied in the elements of the architectural composition, lead to understanding the inner world of our ancestors, their outlook and connections with world traditions. The ornaments, reproduced on the paintings of the Ukrainian houses and embroidered towels, are the sign system through which the guidelines for future generations are transmitted. Therefore, it is important to understand that during the long historical period, the Ukrainian people wrote their own history and philosophy, the understanding of which makes it possible to replicate its best traditions.

Keywords: *ornamentation of a Ukrainian house; towel; sign system*

Постановка проблеми. Народні звичаї – це відображення сакральної складової українського народу. Тому духовні цінності, сформовані протягом тривалого історичного періоду, відіграють важливу роль у відродженні національної культури та духовності. Здавна народні звичаї українців утілювалися в архітектурній композиції житла, внутрішнє й зовнішнє оздоблення якого відповідало законам Усесвіту.

Символіка орнаментів, намальованих на зовнішніх і внутрішніх стінах української хати, сформована за впливу як поганських, так і християнських традицій. Саме це дає можливість глибше зрозуміти внутрішній світ наших предків.

Аналіз публікацій. Дослідженню українських народних звичаїв присвячено низку наукових праць. З описом традицій і звичаїв українського народу знайомимося в працях О. Воропая, Ф. Вовка, В. Скуратівського, Г. Лозко. Цікаві розвідки представників діаспори. Проте більш детального дослідження потребує проблема сакрального значення народних звичаїв.

Виклад основного матеріалу. Художня структура архітектурного твору – це виразна система форм, що впливають із конкретного змісту й розкривають певний ідейний задум. Закономірне розташування й поєднання всіх зовнішніх і внутрішніх елементів утворює єдине ціле. Щодо особливостей

архітектурної композиції українців, то вона сформувалася за впливу народних традицій. В орнаменталістиці української хати проявлено уміння нашого народу створювати цілісну картину, що відображає релігійні вірування та хліборобське начало.

Елементи народних звичаїв, зображені на стінах жител українців, мають апотропеїстичний характер, а за походженням сягають глибокої давнини. Проте, незважаючи на вплив різних культур, наша традиція виробила свій канонічний стиль в архітектурній композиції житла, що переходив від покоління до покоління. Зазначимо, що для кожного регіону України були притаманні свої народні елементи. Проте були й такі, що мали спільну традицію використання. Саме на них і зосередимо увагу.

Відомо, що житло українців здавна відрізнялося красою та оригінальністю. Ще із часів Київської Русі українці поклонялися сонцю та небу.

Так, український мистецтвознавець К. Широцький стверджував: «Для нашої залитої світлом країни жовтий і синій кольори є і були найбільш підхожі. Се чудесно зрозумів наш простий народ, вимальовуючи свої хати спереду в синє, а з-затилля в жовте... Сі кольори давали народіві любов до природи, яку він бачив саме у жовтій і лазуровій окрасці, позлотистий степ, синє небо, синє море і ріки з жовтими очеретами і рудими скелями, сині гори» [3, С. 147]. Сьогодні

давній народний звичай перейшов на сучасний символ державності – прапор.

Заслуговує на увагу тлумачення львівського тюркознавця М. Роговича щодо давньої української традиції поєднання синього та жовтого кольорів, яке він уперше офіційно оприлюднив у 1990 року на науковій конференції в Мінську «Слов'яни: єдність і різноманітність» у виступі «Українська національна символіка в історичному контексті».

Так, згідно з його твердженням, сучасне просторічне слово «хохол» – монгольського походження. Лексема складається із двох компонентів: «хох» – синій, голубий, небесний та «улу» («юлу») – жовтий. Кінцевий голосний звук із часом занепав, і відповідна лексема змінила звучання на «хохул», пізніше – на «хохол» у результаті трансформації звука [у] в останньому закритому складі в [о]. Отже, народна традиція нашого народу доводить, що українці здавна мали глибоку духовну корені.

Доказом того, що сині й жовті кольори були наявними у слов'ян ще до татаро-монгольської навали, можна вважати мозаїки Софії Київської – пам'ятки давньоруської культури початку XI століття. Так, у смальті синього ультрамаринового кольору можна розрізнити дев'ять відтінків – від темно-синього до блакитного. У смальті синього кобальтового кольору їх п'ять, а синій колір індиго має сім відтінків...

У жовтій «сім'ї» смальт – сорок чотири відтінки! Усього ж у київських мозаїках 18 основних кольорів із 143 відтінками. Окрему групу становлять золоті й срібні смальти 25 відтінків – усього [5-151].

Із часом внутрішня та зовнішня оздоба української хати трансформується на рушникове полотно. Рушник функціонує в системі культури як творча, художня, історична цінність та відображає зв'язок минулого із сучасним.

На рушникові наші предки через візерунки передавали своїм нащадкам усю інформацію, яку треба було залишити після

себе. Тому кожна рисочка, крапочка, гілка, пташка щось означали. Рушник став невід'ємною частиною архітектурної композиції українців, символом дороги, що веде до сонця.

Рушник мав неабияке значення під час будівництва житла. Закладаючи хату, на рушник клали хрест, букет квітів, хліб, сіль і ставили кухоль із водою чи вином. Старший майстер брав до рук рушник із хлібом, цілував його, примовляючи: «Господи, допоможи!»

Так само зберігся звичай: будуючи хату, останню крокву на завершення даху заносити на рушниках, які потім дарували майстрам. Наймолодший із майстрів мав поставити на вершину даху «вінок» - букет із гілок берези або дуба, разом із квітами, пов'язаними рушничком, якого для цієї мети вишивала майбутня господиня дому.

У новозбудовану хату входили також з іконою, вишитим рушником, хлібом-сіллям. Усе це символізувало надію на добро й щастя в житті людини.

Рушники розміщували в хаті, ними прикрашали ікони, фотографії, портрети, дзеркала, оздоблювали сволок, двері, вікна.

Так, наприклад, давні трипільці малювали на дверях хати Дерево Життя або Світлове Дерево в триєдиній сутності буття. Це те незвичне дерево, що являє собою основу Світотворення. Малярі намагалися відтворити його космогонічний образ, який у ширшому значенні трансформувався в дерево, на якому «живе Господь Бог», а у вузкому – до родинних масштабів (весільне гільце, рушник) як народний елемент внутрішньої архітектурної оздоби.

Намальоване в хаті дерево мало символічне значення й відтворювало важливі життєві події української родини. За поясненням заступника з науково-фондової роботи Національного закладу «Музей Івана Гончара» Ю. Мельничука, Дерево Життя зображується квітучим. Квіти символізують людське життя сьогодні, бруньки – зародки майбутніх поколінь, а плоди – людські діяння, різні за своєю суттю. Найчастіше Дерево вишивається таким, що проростає із

«вазона», горщика. Це символічне зображення Дерева Роду виросло з гілочки, відламаній від Світового Дерева Життя. Горщик семантично означає першопредка, культуру. Дерево ніколи не копіює якусь конкретну рослину, її листя, квіти, чи плоди. Завжди це узагальнений образ, у якому все символічне. Багато мотивів та орнаментів подають схематично маленькі дерева, які чергуються за кольором, інколи за конфігурацією, розміром. Часто рушникові композиції супроводжують виноград, дуб, лілея, троянда тощо.

Над Деревом частину полотна залишали білою. Це символізувало Боже благословення, світле майбуття наступних поколінь.

Рис. 1. Дерево життя

Дерево Життя часто оточують хрестами, зорями, паростками зерна. Важливо, щоб Дерево Життя було симетричним, урівноваженим. Ярусів має бути не менше ніж три. Три поверхи – Священна Трійця, щасливе сімейне життя; чотири – реалізація ідей, добробут і статок родини; п'ять – утілення творчих задумів, духовні цінності; шість – єднання з Богом, духовна і фізична досконалість; сім – приєднання до невидимих світів, законів Всесвіту.

В орнаменталії українських рушників майстрині прагнуть передати красу і пишність природи, її буйне цвітіння. Часто вони розміщують на стеблі величезну кількість різноманітних квіток, майже не зображаючи листя.

Дерево Життя – найдавніший сакральний символ, що відображає наповнення світу язичницької міфології новим християнським образом. Структура Дерева Життя відображає уявлення наших пращурів про світобудову – триєдність буття; є філософським осмисленням категорії вічності – минулого, сучасного, майбутнього; є символом невичерпних життєвих сил, постійного оновлення та відродження. Крона дерева – це духовний світ, стовбур – матеріальний світ, а коріння – підземний потойбічний світ.

Серед символів, що включали до орнаменту українського рушника, слід виокремити такі:

Рис. 2. Виноград

– **виноград** – символ таїнства створення нової сім'ї. Життєдайність винограду означає плодючість роду, його нескінченність. Це символ християнства, тому вишивається на родинних рушниках. Виноград – єдина з усіх рослин, яка найбільше вбирає сонячної енергії й зберігає її в ягодах довгий час, відтак має пряме відношення до нашого світила. Сад-виноград – це життєва нива, на якій чоловік – сіяч, а дружина зобов'язана рости і доглядати за родовідним деревом;

Рис. 3. Лілея

– **лілея (крин)** – символ чистоти, невинності, досконалості. Ця квітка популярна передусім у рушниках із Деревом Життя. У контурі геометричного узору лілії вбачався силует пари птахів – знак любові. Окрім квітки, невід'ємною частиною орнаменту був листок і бутон, які складають нерозривну композицію потрійності. Лілея – жіночий символ, сама

суть енергії вологи. У ній закладено народження, розвиток і нескінченність життя;

Рис. 4. Троянда

– **троянда (ружа)** – улюблена квітка українців, уособлення небесної досконалості, вічності, краси. Означає нескінченний сонячний рух із вічним відродженням. У християнстві – символ раю, небесного покровительства. Троянди, складені в систему геометричного узору, були втіленням уявлення народу про Всесвіт як про систему;

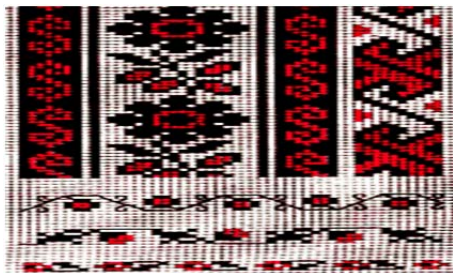

Рис. 5. Сонце, вода, земля

– **сонце** – потужний сакральний символ. Уособлює сонячну батьківську енергію, а для пращурів – знак священного вогню. Сонце зображають у вигляді восьмикутної розетки, квітки чи зірки, а також у вигляді ромбів із променями, хрестів у колі;

– **вода** – друга стихія, що утворила земне життя. Утілює вологу материнську енергію;

– **земля** – символ плодючості. Щедро засіяна земля зображувалася у вигляді ромбів. Ці знаки, що дійшли до нас із глибокої минувшини, – Сонце, Вода і Земля – становлять життєдайну трійцю і неподільні в орнаментах української вишивки;

– **голуби** – символ любові, чесності, щирості та вірності подружнього життя. Голуб – символ духовності; у християнстві – символ Святого Духа. Первісно цих птахів зображали як небесних представників. На весільних рушниках

вишивають із голубами Дерево Життя або квітучу гілку. Їх зображують парами, зосередженими навколо Дерева, що також символізує кохання, взаємне притягання, близькість. Не можна зображувати птахів відвернутими від стовбура Дерева.

Іноді, замість птахів, над мотивом Дерева зустрічалося зображення сонця з променями.

Рис. 6. Голуби

Для українців як спадкоємців давньої землеробської цивілізації характерне розмаїття орнаментів із ромбами та квадратами. Квадрати та ромби – одні з найпоширеніших геометричних знаків у вишивці. Ці чотирикутники символізують Матерію. Квадрат – стійка фігура, що відображає Матерію статичну. Ромб, який стоїть на одній точці, має велику свободу для руху й відображає Матерію в динаміці. У духовній своїй іпостасі ромб – «душа в окрасі» (з народної термінології). Квадрат і ромб у більшості культів зображують Землю, а тому здавна вважаються знаками благополуччя, матеріального багатства, достатку.

Варіації цих чотирикутників – поділ хрестом на чотири частини. За дослідженнями науковців та за давніми духовними знаннями, це й космічний символ родючості, плодючості є ідеограмою засіяного поля.

Коло як символ досконалості – уособлення Духа. Проміжною ланкою між ними постають восьмигранник, або восьмикутник, що символізує духовну трансформацію людини, шлях душі в земних умовах.

Висновки. Українські народні звичаї, трансформовані в елементи архітектурної композиції, відкривають шлях до розуміння внутрішнього світу наших предків, їх світогляду і зв'язків зі світовими традиціями. Орнаменти, відтворені на

розписах українських хат і вишивці рушників, – це знакова система, за допомогою якої передано настанови для прийдешніх поколінь. Тому важливо розуміти, що протягом тривалого

історичного періоду український народ писав свою власну історію та філософію, розуміння якої дає можливість відтворити кращі традиції народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Воропай Олекса. Звичаї нашого народу : Етнографічний нарис / Олекса Воропай. – Мюнхен : Українське видавництво, 1966. – Т. II. – 448 с.
2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – Київ : Довіра, 2006. – 703 с.
3. Лозко Г. Коло Свароже : Відродженні традиції / Г. Лозко. – Київ : Український письменник, 2005. – 222 с.
4. Саннікова Л. П. Етнофеноменологія староукраїнської культури / Л. П. Саннікова. – Київ : Аратте, 2009. – 776 с.
5. Степовик Дмитро. Скарби України : наук.-худож. кн. : для серед. та ст. шк. віку / Д. В. Степовик. – Київ : Веселка, 1990. – 192 с. : ілюстр.
6. Дрешпак В. М. Українська національна доброзвичаєвість : [навч. посіб.] / В. М. Дрешпак, Н. Г. Чередник, Ю. М. Чередник ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2011. – 112 с. : рис.

REFERENCES

1. Woropay O. *Traditions of the our people. Ethnographic essay.* / O.Woropay - Munich, 1966. – 448 p.
2. Zhajvoronok V.V. *Signs of Ukrainian ethnoculture: Dictionary-directory* // V.V. Zhajvoronok. – K.: Dovira, 2006. – 706 p.
3. Lozko Halyna *Kolo Svarozhe: nation's revival* / Halyna Lozko. – K. : Ukrain's'kyj pys'mennyk, 2004. – 222 p.
4. Sannikova L.P. *Ethnophenomenology of the Old Ukrainian Culture* / L.P. Sannikova. – K.: Aratte, 2009. – 776 p.
5. Stepovyk D. V. *Treasures of Ukraine* / D.V. Stepovyk. – K. : Veselka, 1990. – 192 p.
6. *Ukrainian national self-respect* / V.M. Dreshpak, N.G. Cherednyk, Y.M. Cherednyk. – DRIDU NADU, 2011. – 112 p.

Рецензент: Євсєєва Г. П., д-р наук держ. упр.

Надійшла до редколегії: 15.12.2018 р.